

JUHA MANNINEN

WIENIN PIIRISTÄ YHTEYKSIÄ KOROSTAVAAN AATE- JA OPPI- HISTORIAAN

VÄITÖSTILAISUUDEN
AVAUSLUENTO
OULUN YLIOPISTOSSA 17.9.1999

Wienin yliopistoon muodostui 1920-luvulla tutkijapiiri, jota yhdistivät kokemuseräisiin tieteisiin ja uuteen logiikkaan liittyvät kysymyksenasettelut. Piiri sai alkunsa professori Moritz Schlickin iltaseminaarista. Vuonna 1929 se esittäytyi kansainväliselle yleisölle Prahassa pidetyssä eksaktien tieteiden perusteita käsitelleessä filosofisessa konferenssissa. Seuraavana vuonna se alkoi julkaista aikakauskirjaa nimeltä Erkenntnis. Piiristä tuli tärkein yksittäinen 1900-luvun filosofinen vaikuttaja. Sen työn jälki on tänäkin päivänä nähtävissä välillisissä ja muuntu-neissa muodoissaan Yhdysvalloissa, Englannissa, Pohjoismaissa ja edelleen kasvavassa määrin ympäri maailmaa.

Kolmannen valtakunnan opit olivat piirin katsomusten kanssa yhteensopimattomat samoin kuin useiden piirin jäsenten etnisen alkuperän kanssa. Piirin jäsenet joutuivat hajaantumaa ympäriinsä. Eino Kaila liittyi ensimmäisenä suomalaisena piirin perustajan Schlickin kokemuseräisyyden vaatimukseen jo vuonna 1926, hyvän aikaa ennen kuin iltaseminaari sai Prahankokouksessa nimen ”Wienin piiri”.

Schlick aloitti *Erkenntnis*-lehden ensimmäisen numeron kirjoituksella filosofian käänteestä. Siinä hän muutamien yleispiirien ilmoitti panevansa pisteen filosofian yli kaksituhattavuotiselle harhalielle. Schlick kiitti uutta logiikkaa, mutta sen varaan hän ei filosofian käännettä uskonut. Sehän tuottaisi vain asteettaista, ikään kuin teknistä edistystä.

Käänteessä oli kysymys itse loogisen olemusta koskevasta oivaluksesta. Jokainen tieto esitti tosiasioita ja kaikkea tietoa yhdisti mielivaltaisen monista merkijärjestelmistä ja esitystavoista riippumatta sen looginen muoto. Tieto oli tietoa vain muotonsa ansiosta. Sen avulla se esitti tiedetyt asiointilat, mutta sitä, siis muotoa ei puolestaan ollut mahdollista esittää. Kielen universaalinen esittävä tehtävä antoi muodon maailman tosiasioille ja vain niille. Kaikki ilmaistava oli tiedettävissä eikä muuta voinut kysyä.

Ansio tästä ratkaisevasta käänteestä kuului Ludwig Wittgenstei-

Kuva toisesta Pirkko Järvelin s. 520, MSOY 1912.

nin teokselle *Loogis-filosofinen tutkimus* vuodelta 1921. Kiinteässä yhteydessä Schlickiin ja eräaseen toiseen piiriin jäsenen Wienistä muualle hakeutunut Wittgenstein kehitti edelleen ajatuksiaan, hylkäsi uskonsa yleispätevään loogiseen muotoon ja kiinnitti huomionsa kielen tosiasiallisiin käyttöyhteyksiin, niitä vallitseviin sopimusvaraisiin sääntöihin ja kielellisille ilmaisuille merkityksen antaviin käytäntöihin, kielipeleihin, kuten hänellä oli tapana sanoa.

Talvilukukaudella 1933/34 Wienissä pitämässään luennoissa Schlick saattoi todeta: ”Ei sana määrää mielikuvaa ja saa siitä mieltään, vaan sanan käyttö muodostaa sen merkityksen. Tästä tärkeästä oivalluksesta olemme kiitollisuudenvelassa Ludwig Wittgensteinille (nykyään Cambridgessä), joka on ensimmäisenä osoittanut, että sanan merkitys ei koostu siitä, että näytämme sen kohteen, joka vastaa sanaa, vaan siitä, että annamme ne säännöt, joita sanan käyttö noudattaa. Ei merkitys määrää sanan käyttöä, vaan käyttö on sanan merkitys.”

KIRJAHYLLYSSÄ KAILA

Oma suhteeni näihin asioihin alkoi muodostua 1960-luvun alussa. Suunnittelin näytelmän kirjoittamista, mutta huomasin, että siitä ei tullut mitään, koska en ymmärtänyt psykologiaa. Niinpä ryhdyin lukemaan Eino Kailan teosta *Persoonallisuus*, joka oli kotonani kirjahyllyssä. Kirjalla oli erityinen tarina. Äitini oli sen ostanut, koska hänellä oli eräs ystävätär, joka oli seurustellut ylioppilasmiehen kanssa. Ylioppilaiden piirejä laajemmalle oli levinnyt tieto, että Kailan luennot olivat jotain aivan erikoista.

Huomattuani, että Kailan kirjassa oli paljon puhetta filosofiasta, jota en ymmärtänyt, minun oli pakko lainata kirjastosta Kailan teos loogisesta empirismistä. Oli vaikea ajatella, miten ylipäänsä voisi olla toisin kuin Kaila esitti, mutta koska kirjalla oli jo ikää, oli pakko perehtyä tuoreempaankin filosofiaan. Näytelmän tekemisestä ei kyllä tullut tätä tietä mitään.

Ikäkaudelle ominaisesta kaikkiruokaisuudesta seurasi, että saatoinkin lukea rinnakkain Oswald Spenglerin *Länsimaiden perikatoa* ja Hans Reichenbachin 1950-luvun teoksia tieteellisen filosofian noususta sekä modernista aikakäsitteestä. Spengler väsytti ja Reichenbachilla oli liikaa kaavoja. Se hyöty jälkimmäisestä oli, että en ole koskaan kuulunut niihin humanisteihin, jotka eivät tiedä, mikä on termodynamiikan toinen pääsääntö.

Georg Henrik von Wrightin elämäkerrallinen luonnos Wittgensteinista johdatti minut kyseiseen filosofiaan. Yrittäessäni saada erään tulkintateoksen avulla selvää Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta tein havainnon, jonka merkitystä olen siitä lähtien korostanut. Minun oli pakko lukea Wittgensteinin alkuperäisteosta *Filosofisia tutkimuksia* ymmärtääkseni tulkintaa. Itse asiassa klassikon lukeminen oli paitsi helpompaa myös antoisampaa kuin pelkkään tulkitsijaan pitäytyminen.

Wittgensteinin kielipelikäytännöt jäivät mielestäni kuitenkin jollain tapaa laihoiksi. Jotta ymmärtäisin asiasta enemmän, kiinnostuin yhteiskuntatieteistä ja historiasta, jotka aina ovat olleet mielestäni sama asia tarkasteltuna kahdelta eri puolelta. Olin oppinut jotain, mistä ei ole sen jälkeen ollut tarpeen luopua: kontekstuaalisen tavan ymmärtää kielellinen merkitys. Kontekstissa on kysymys historiallisesti muodostuneesta sosiaalisesta toiminnasta.

MITÄ YLIOPISTOAIKA MUUTTI

Yliopistolla kukaan ei saanut minua kiinnostumaan filosofiasta, koska olin sitä jo yliopistolle tullessani ja koska ylipäänsä sen vuoksi tulin yliopistoon opiskelemaan. Päämäärän tietäminen helpottaa päämäärän saavuttamista. Saatoinkin hakeutua pian professori Jaakko Hintikan Aristotelesta käsittelevään seminaariin samoin kuin professori Oiva Ketosen seminaariin filosofian klassisista ongelmista. Käsitteellinen tarkkuus ja erottelukyky olivat näiden antia, historiallinen konteksti sen sijaan huomattavasti vähemmän. Vaikka historiallinen ulottuvuus oli Suomen filosofiassa elävämpi kuin joissakin muissa analyyttisen filosofian maissa, sen parissa oli silti paras harjoittaa itseopiskelua. Ajassa oli vahvasti myös moraalisen kannanoton vaatimus, etenkin akateemikko von Wrightin otettua kantaa Vietnamin sotaa vastaan.

Vuosi 1968 muutti monia asioita. Kuulun sen sukupolveen, kuten muutoinkin merkittävä osa meistä sotien jälkeen syntyneistä. Itse toimitin 1968 erästä valtakunnallista opiskelijoiden lehteä, mistä seurasi, että ymmärtääkseni aikaani ja tuodakseni esiin siihen liittyviä asioita lehdessäni aloin perehtyä ylioppilaskapinan amerikkalaisiin ja ennen muuta eurooppalaisiin lähteisiin.

Hankin kaiken mahdollisen Frankfurtin koulusta ja sen harrastuspiiristä, tietysti Herbert Marcusesta ja muista, mutta erityisesti seurasin Jürgen Habermasia, jota sittemmin yritin kutsua Suomeenkin, tosin huonolla menestyksellä. Koulua lähellä ollut hermeneutikko Karl-Otto Apel sentään suostui pyyntööni, mutta hänen suunniteltu esitelmänsä paisui kokonaiseksi kirjaksi von Wrightin tuoreimmasta filosofiasta.

Oli nautinto tutustua klassiseen saksalaiseen filosofiaan Kantista Hegeliin ja Feuerbachiin saakka, huomata ymmärtävänsä sellaista, mitä loogiset empiristit olivat pitäneet vain mieltä vailla olevana hämähäyrytenä. Ja kun halusin ymmärtää asioita muutoinkin kuin toisen käden viitteiden perusteella, osoittautui aiheelliseksi lainata Marxin ja Engelsin kootut teokset. Oppi merkityksen kontekstuaalisuudesta osoittautui toimivaksi jokaisessa traditiota koskevassa yhteydessä.

Vanhan ylioppilastalon valtaukseen osallistuin mukanaani Ernest Nagelin *The Structure of Science*, analyyttisen tieteenfilosofian järjelle. En kuitenkaan käyttänyt sitä ikkunan särkemiseen. Siitä piti olla tentti seuraavana päivänä. Tentti meni jonkin verran huonosti, koska viimeisessä valmistautumisen vaiheessa oli hälinää, mutta

saatoinkin silti aloittaa vähän yli kolmekymmentä vuotta sitten eli keväällä 1969 akateemisen opettajan urani päästyäni kiinni filosofian assistenttuurin syrjään.

KOHTI OULUA

Toimiessani Suomen Akatemian tutkijaprofessori Jaakko Hintikan avustajana muun muassa kansainvälisen tieteenfilosofian aikakauslehden toimitustyössä Hintikka ehdotti, että tekisin väitöskirjan Isaac Newtonista. Pohjana toimisivat Hintikan oivallukset analyysin ja synteessin metodista. Ryhdyin kuitenkin suuntautumaan aivan toiseen väitöskirjan aiheeseen, nimittäin Hegeliin, josta kukaan ei Suomessa osannut siihen aikaan sanoa muuta kuin latteuksia. von Wright oli eräessä katsauksessaan filosofian tilaan arvellut, että Hegel saattaisi tulla uudelleen ajankohtaiseksi. Kun näin, että Hegelistä ilmestyi Euroopan eri maissa valtavasti kirjallisuutta, jota Suomessa ei tunnettu, en voinut vastustaa tätä aihetta.

Suunnitelmani muuttui, kun kuulin, että Ouluun on tulossa aate- ja oppihistorian professuuri. Aatehistorialliset kirjoitukset kuuluivat tietysti lukemistooni. Tuollainen mahdollisuus tuntui historiallisesti suuntautuneesta itse asiassa houkuttelevammalta kuin jääminen filosofien kontekstuaalista lähestymistapaa vieroksuvaan seuraan. Ensisijaisesti Hegelin tulkitsijaksi ryhtyminen ei kuitenkaan sopisi aate- ja oppihistorioitsijalle, jonka näkökulman tulisi olla avarampi, suurten ajattelijoiden lisäksi myös vähäisempiin ja silti ajassaan merkityksellisiin ja sitä kuvastaviin suuntautuva.

Ystäväni Ilkka Patoluoto oli huomauttanut minulle, että myös Johan Vilhelm Snellman saattaisi tulla uudelleen ajankohtaiseksi. Huomasin, että Snellmaniin kohdistuvassa työssä saattaisi käyttää hyväkseni Hegelistä ja hänen ajastaan saavuttamaani tuntemusta. Kunnollista uudempaa sen enempiä kuin vanhempakaan tutkimusta Snellmanista ei juuri ollut olemassa, ei ainakaan aatehistorialliselta kannalta.

Snellmanin parissa saattoi työskennellä omilla edellytyksillään. Viimeistään pohtiessani äärellisen hengen suhdetta äärettömään, inhimillisen jumalalliseen minulle selvisi aidosti historiallisen tutkimustavan välttämättömyys. Teinkin Snellmanin vaikeimpia ajatuksia selventävän englanninkielisen tutkimuksen, joka tarkoitukseksi oli esittää väitöskirjana filosofiassa.

Aikataulut eivät aivan suosineet minua. Olin kyllä harjoittanut julkaisuutoimintaa, mutta tutkimukset olivat mielestäni muodollisuuksia. Tohtorinhatun hankkiminen ei ollut minulle tavoite, mutta kiinnostava virka kylläkin. Aate- ja oppihistorian virkaa oli hakenut kaksitoista eri aloilla väitellyttä tohtoria ja sitten minä humanististen tieteiden kandidaattina. Mukana oli hyvinkin päteviä seniorita.

Useat hakijat pyysivät pätevyitysmisaikaa. Kun se myönnettiin, ennätin käyttää Snellman-tutkimustani pätevyitysmisajan kuluessa vain filosofian kandidaatin tutkintoon. Asiaa mutkisti se, että kevätlukukauden 1975 hoidin Helsingin yliopistossa pääosaa käytännöllisen filosofian professorin virasta ja että tämän jälkeen lähdin suorittamaan asevelvollisuuttani siviilipalveluksena.

SNELLMANIN LYHYT HISTORIA

Siviilipalvelukseen sain tiedon, että Oulun yliopiston humanistinen tiedekunta oli asiantuntijoiden lausuntojen perusteella todennut minut hakijoista pätevimmäksi. Oli aiheellista lähteä paikan päälle. Aloitin koko Suomessa uudessa virassa syyslukukaudella 1976. Aikaisemmin olin käynyt niin pohjoisessa vain pitämässä näyteluennon ja Suomen Akatemian seminaarissa yhden esitelmän historian-tutkimuksen yleisestä merkityksestä. Nimitys virkaan valtakirjoineen seurasi keväällä 1977.

Uudelle alalle siirtyminen vähensi haluani väittelemiseen, vaikka

Kuva teoksesta *Praktische Philosophie* s. 520, MSOY 1912.

työni oli vedosvaiheessa. Mieleissäni virisivät jo uudet, silloisesta edelleen varsin filosofisesta työstäni poikkeavat motiivit.

Eriyisesti mieleissäni olivat monet tuntemani niin sanotut historiallis-kriittiset editiot. Tällaisissa yhteyksissä editointi ja tutkimus kulkivat maailmalla käsi kädessä tavalla, josta Suomessa ei ollut paljon kokemusta. Tavoitteekseni muodostui päästä samaan Snellmanin kohdalla.

Vuonna 1981 oli tulossa sata vuotta Snellmanin kuolemasta ja myös pyöreä luku hänen syntymästään. Tuttavani saikin järjestöteitä liikkeelle aloitteen erityisestä Snellmanin juhluvuodesta. Valtioneuvosto asetti sitä valmistelemaan toimikunnan. Toimikunnan aloittaessa työnsä olin sen jäsen ja ehdotin sille Snellmanin teosten historiallis-kriittisen laitoksen käynnistämistä ja laadin asiasta ensimmäisen muistion.

Kansliapäällikkö Jaakko Nummisen puheenjohtajuudessa juhluvuosi toteutui menestyksellisesti. Sen päätapahtumassa Finlandiallossa tasavallan presidentti Urho Kekkonen piti puheen, joka jäi hänen viimeisekseen. Pääministeri Koiviston hallitus puolestaan päätti Snellmanin teosten toimittamisesta viimeisenä käsittelemään asiaa. Juhluvuoden toimikunta nimettiin sellaisenaan vastaamaan toimitustyöstä.

Tänä vuonna työ on lopullisesti valmistunut. Teokset käsittävät kaksitoista tieteellisesti toimitettua ja kommentoitua osaa, yhteensä noin 12 500 painosivua. Tohtori h.c.mult. Numminen jatkaa vielä teosten suomentamiseen ja Snellmaniin kattavaan moniosaiseen elämäkertaan liittyvää suuryötä edelleenkin sen johdossa. Toimitustyön tulosten kommunikoinen nykypäivälle ei ole kielenkääntämistä pelkästään siinä merkityksessä, että ruotsiksi kirjoittanut Snellman on tarpeen kääntää 2000-luvun suomeksi. Siihen liittyy myös kysymys Snellmanin tavoittamista yleisinhimillisistä ja ajattomista merkityksistä samoin kuin traditionyhteyden saavuttaminen kadonneeseen aikaan.

Olen vakuuttunut siitä, että Snellmanin henkinen pääoma ja sen kartuttamat selviytymisen taidot ovat pienelle kansakunnallemme välttämättömiä myös tulevaisuudessa. Tietoyhteiskunnan ajatuksen syvällisimmässä mielessään voi väittää olevan peräisin tuolta suunnalta. Vastaläike tieteellisen elämän veltostumiseen on löydettävissä Snellmanin yliopistolaisia opintoja käsitelleestä kirjasta eurooppalaisissa yhteyksissään.

Teoksiin liittyvää tutkimusta on toistaiseksi liian vähän, mutta tämä tutkimus on käynnistymässä laajemmin, ei kenenkään yhden

työnä, vaan kokonaisen siihen tarvittavan laajan ja monialaisen tutkijaryhmän työnä.

MIKSI PROFESSORI VÄITTELEE

Aate- ja oppihistoriassa on tähän mennessä esitetty tai saanut painatusluvan Oulussa seitsemäntoista ohjaamaani väitöskirjaa. Pitkällä on kolme muuta ja uusia on suunnitteilla. Koska olen vastuussa erittäin laajasta, monialaisesta ja -ulotteisesta oppiaineesta väitöskirjojen kirjoittamiseen ei saa olla kapea ja rajoittunut. Eräitä tähän liittyviä kysymyksiä olen käsitellyt kuluvana vuonna *Kanavassa* kirjoituksessani Francis Baconin suuresta erehdyksestä sekä aikakauslehdessä *Tieteessä tapahtuu* jatkuvassa väittelyssä.

Yliopiston professoreilta vaaditaan oikeutetusti sitä ja vain sitä, että he ovat eteväisiä tutkijoita. Koska kuitenkin vanhat oppineisuuteen liittyvät asiat herättävät erityisesti alani tutkijoiden mielenkiintoa, asia tuli vuosia sitten puheeksi yhteispohjoismaisen aate- ja oppihistorioitsijoiden konferenssin illanistujaisissa. Mieleissäni professori Heikki Wariksen kunnioitettava työ väitöskirjojen ohjaajana ja hänelle omistettu juhla-kirja Heikki Waris ja 25 tohtoria lupasin silloin kahdelle kollegalleni, Anto Leikolalle ja Maija Kalliselle, että kun olen saattanut satamaan aate- ja oppihistoriassa yhtä monta väitöskirjaa kuin Heikki Waris, niin väittelen itse ja sitten laitan lapun luukulle.

Yllätyksekseni havaitsin myöhemmin erään bibliografisen selvityksen yhteydessä, että olin muistanut Heikki Wariksen juhla-kirjan nimen väärin. Se olikin Heikki Waris ja 15 tohtoria. Sen määränhän olimme aate- ja oppihistoriassa jo ylittäneet. Mitä tehdä?

Siihen vedoten, että en ole vielä lähellä Wariksen juhla-kirjaikää en katso voivani pitää lupauksen jälkimmäistä osaa, lapun panemista luukulle. Sen sijaan oman väittelemisen osalta lupaus täytyy epäilemättä pitää. Sillehän ei voi olla estettä. Sellaista tarkoitusta varten professorin tarvitsee vain ottaa käteensä tuorein kirjansa tai muu joukko julkaisujaan. Sitten voidaan katsoa täyttävätkö ne sen ehdon, joka tiedekunnan määräyksissä väitöskirjalle asetetaan eli ovatko ne korkeatasoista tieteellistä tutkimusta.

Mielestäni professorikunnan tutkimustyön laadun valvontaan, sen laadun ja määrän säilymiseen kiinnitetään aivan liian vähän huomiota. Tutkimus on professorin tärkein tehtävä, koko yliopistolaitoksen erottava tuntomerkki, josta yliopistot saavat olemassaolon oikeutuksensa. Opetus on tutkimuksen seurannainen, mistä jo Snellman selvin sanoin huomautti.

Voidakseni esittää tämän kritiikin minun on tietysti oltava valmis altistamaan oma tutkimukseni laaduntarkkailuun. Toinen lisämotiivi liittyy siihen hyvin tunnettuun korrelaatioon, että ei-väitelleiden professoreiden ohjauksessa valmistuu väitöskirjoja monesti vähän. Mutta jos minä Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan virkaiältäni vanhimpana professorina katson mahdolliseksi altistaa itseni tähän nuorisolle tarkoitettuun initiaatio-riittiin, pitäisi siihen mielestäni pystyä kenen hyvänsä muunkin vastaavantyyppisessä virassa olevan.

Oma nykyinen väitöskirjaksi tarkoittamani kirja on retrospektiivinen näyttely. Snellmanin perintö velvoittaa säilyttämään tieteen ”pyhän tullen” vaikka tuhkan alla täällä pohjoisnavalla, mihin kirjani Benjamin Höijeriltä lainattu nimi viittaa.

Jälkihuomautus. Käsitelty väitöskirja on *Feuer am Pol. Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden* (Peter Lang, Frankfurt am Main 1996), joka aloitti sarjan ”eurooppalaisia tutkimuksia aate- ja oppihistoriassa”. Sarjassa on tähän mennessä ilmestynyt kahdeksan teosta. Oheinen lectio precursoria on lyhennetty. Väitöstilaisuuden vastaväittäjinä toimivat prof. Michael John Petry (Rotterdamian Erasmus-yliopisto) ja prof.emer. Pertti Karkama (Turun yliopisto).